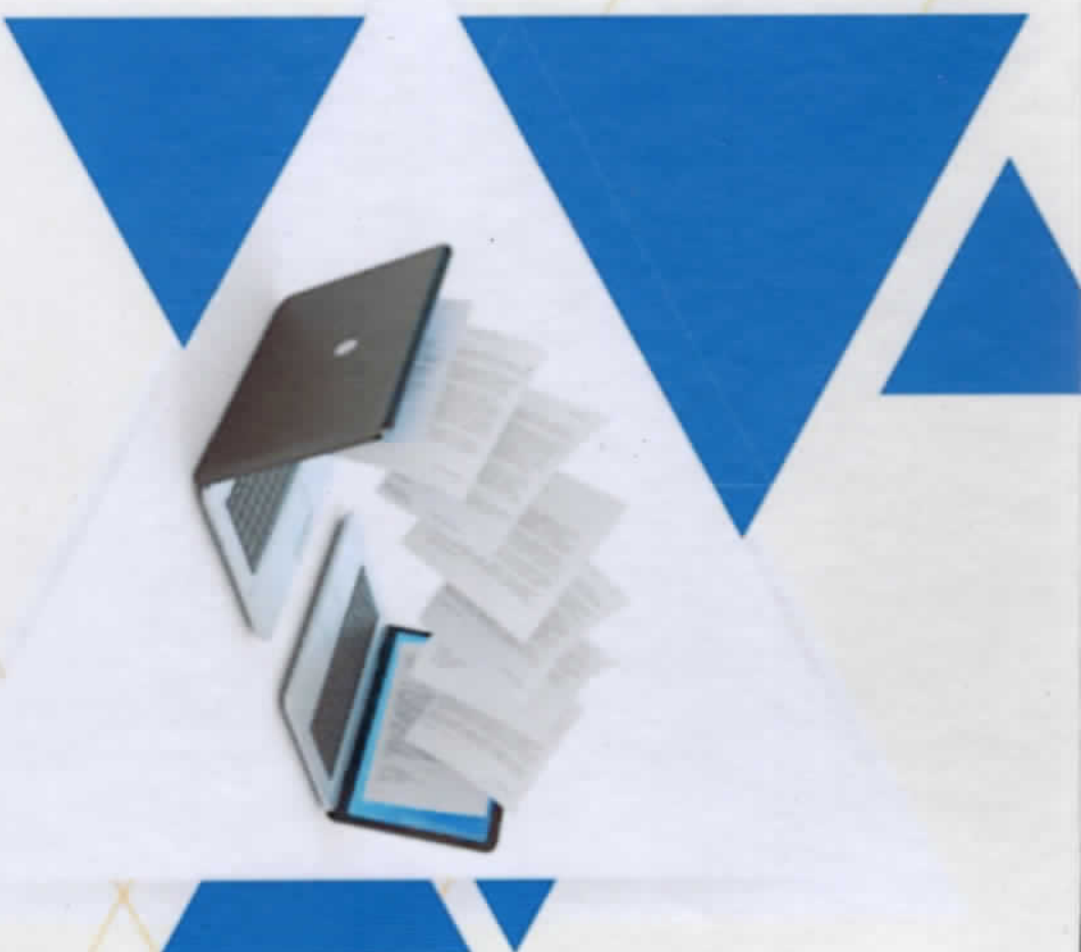

Q.A. Mo'ydinov, A.M. Shofqorov, B.R. Tajiboyev

O'ZBEK TILINING SOHADA QO'LLANISHI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA
UNIVERSITETI

Mo'yidinov Qodirjon Abdurasulovich,
Shofqorov Abdishukur Musayevich,
Tajiboyev Botir Raximjonovich

O'ZBEK TILINING SOHADA **QO'LLANISHI**

o'quv qo'llanma

"ZEBU PRINTS"
TOSHKENT - 2022

UO'K: 811.512.133(075)
KBR: 81.20'zb
M 99

ISBN 978-9943-8542-0-8

Mo'yidinov, Q.A., Shofqorov, A.M., Tajiboyev, B.R.

O'zbek tilining sohada qo'llanishi [Matn] : o'quv qo'llama / Q.A.Mo'yidinov, A.M.Shofqorov, B.R.Tajiboyev. – Toshkent: Zebo prints, 2022. – 114 b.

Mazkur o'quv qo'llamada o'zbek tilining sohalarida qo'llanishi bilan bog'liq ravishda tilning jamiyatda tutgan o'rni, til va tafakkur, til va madaniyat munosabati, Davlat tili haqidagi hujjatlarning mazmun-mohiyati, jamiyatning turli sohalarida o'zbek tili ijtimoiy funktsiyalarining kengayishi, o'zbek adabiy til me'yorlari, nutq uslublari va ularning xususiyatlari, pedagog-mutaxassisning kommunikativ sifatlari, sohaga oid taqdimot nutqi, sohalarida davlat tilida ish yuritish masalalari, til va nutq, nutq odobi, adabiy til va adabiy norma, grammatik stilistika, nutqning kommunikativ sifatlari, ta'lim-tarbiya jarayonida nutq madaniyati muammolari kabi masalalar haqida fikr yuritiladi. Davlat tili - adabiy tilga oid nazariy ma'lumotlar amaliy mashg'ulotlar bilan mustahkamlanadi, o'zbek tilining sohalarida qo'llanishi bilan bog'liq namunalar keltiriladi.

O'quv qo'llama Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti O'quv-uslubiy kengashi tomonidan nashrga tavsiya etilgan bo'lib, pedagogika institutlarining talaba va magistratlari, qolaversa, ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida faoliyat yuritayotgan professor-o'qituvchilar, ilmiy xodimlar, ta'lim muassasalarida boshlang'ich tashkilot yetakchilari hamda o'zbek tilining sohalarida qo'llanishi bilan bevosita shug'ullanuvchilar va qiziquvchilar uchun mo'ljallangan. Ularning malakasini oshirish, zamon talablardan kelib chiqqan holda mashg'ulotlar tashkil etish, yoshlar bilan ishlashdagi pedagogik va psixologik ko'nikmalarni shakllantirishda o'zbek tilining ahamiyatini tushuntirib berish maqsad qilib olingan. Shuningdek, yoshlarning ilmiy salohiyatini oshirish, ularning o'zbek adabiy tilining imkoniyatlaridan unumli foydalanish, til va nutq madaniyatini shakllantirish, amaliy ko'nikmalarni boyitish e'tiborga olingan.

Mas'ul muharrir: f.f.n, dotsent I.M.Azimov

Tag'rizchilar:

f.f.d, dotsent M.Hakimova
f.f.n, dotsent A. Davlatova

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2022-yil 19-iyuldagi 233-sonli buyrug'iga asosan (233-0292) nashrga ruxsat berilgan.

© Mo'yidinov Q.A., Shofqorov A.M., Tajiboyev B.R.
© "Zebo prints" nashriyoti, 2022

"Instituti bitirgandan keyin ... sizlar boradigan joylaringga o'z ona tilimiz – o'zbek tiliga cheksiz muhabbat tuyg'usini olib boringlar! O'zbek tili g'oyat boy, nihoyatda chiroyli, har qanday fikr va tuyg'uni ifoda qilishga qodir ekani amalda ko'rsatmalar, qayerda va qanday sharoitda ishlamanglar, til madaniyatimizning mash'ali bo'linglar!

Abdulla Qahhor.

KIRISH

Jahonda yuz berayotgan globallashuv jarayoni jamiyat taraqqiyotida yangicha yondashuvlar, turlicha fikr va g'oyalar ko'rinishida yaqqol namoyon bo'lmogda. Bu o'z navbatida ilm-fanga: boshqa fanlar qatorida tilshunoslikka ham ta'sirini ko'rsatmogda. Hozirgi kunda tilshunos-olimlarni xavotirga solayotgan eng katta muammolardan biri ba'zi tillarning yo'qolib ketayotganligi yoki tillarning o'zaro qorishib ketayotganligidir. So'z o'zlashtirishning tartibsizligi natijasida tilning sofligiga putur yetayotganligi ham sir emas. Shunday bo'lsa ham, bugungi kunda tilning sofligi, tozaligini saqlash borasida jiddiy izlanishlar olib borilmogda. Muayyan bir tilidagi leksik birliklarni sof holda saqlab qolish va undan to'g'ri foydalanish, unuman tilning sofligini saqlash borasida ko'plab ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmogda.

Hozirda o'zbek milliy adabiy tilini chuqur o'rganish, undan unumli foydalanish, asrash va kelajak avlodga yetkazish asosiy vazifalarimizdan biri sanaladi. Bu, o'z navbatida, o'zbek tilshunosligi oldiga til va nutq madaniyatini zamonaviy tilshunoslik yutuqlari asosida tadqiq va tatbiq etish vazifasini qo'yimgda. Zero, "davlat tili sofligini saqlash, uni boyitib borish va aholining nutq madaniyatini oshirish"¹ bugungi kunda natqat o'zbek tilida so'zlashadigan aholining, balki O'zbekiston hududida yashayotgan barcha o'zbek millati vakillarining muhim vazifalardan biridir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 13-maydagi "Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetini tashkil etish to'g'risida"gi PF-4797-son; 2019-yil 21-oktabrdagi "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5850-son, 2020-yil 20-

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida//. 2019-yil, 22-oktabr.

oktabrdagi "Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6084-son, 2020-yil 10-apreldagi O'zbekiston Respublikasining "O'zbek tili bayrami kunini belgilash to'g'risida"gi O'RQ-615-son; O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 3-martdagi "Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi VMQ-117-son; O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 10-fevraldagi «Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosiga bosqichma-bosqich to'liq o'tishni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida»gi VMQ-61-sonli Qarori va farmonlari va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga mazkur qo'llanma muayyan darajada xizmat qiladi.

Ma'lumki, har qanday davlat mustaqilligining belgilaridan biri uning davlat tiliga ega ekanligidir. O'zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi va davlat tili haqidagi qonunning joriy etilishi mustaqilligimiz poydevoriga asos bo'ldi. Istiqbol sharofigi bilan o'zbek tilining mavqei yanada oshdi, uning ijtimoiy hayotning barcha sohalarida amal qilinishiga katta imkoniyatlar yaratildi. Xullas, barcha sohalarida "Davlat tili haqida"gi qonunning ijrosi hayotga izchil tatbiq etib kelimogda. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning tashabbusi bilan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasida tuzilmasida **Davlat tilini rivojlantirish departamenti**ning tashkil etilishi olamshumul vogea bo'ldi desak mubolag'a bo'lmaydi. Ona tilmizni asrab-avaylash va rivojlantirish, o'zbek tilining xalqimiz ijtimoiy hayotida va xalqaro miqyosida obro'-e'tiborini yanada oshirish, davlat tilining amal qilinishi bilan bog'liq muammolarni aniqlash va bartaraf etish, milliy tilimizni takomillashtirish bo'yicha me'yoriy-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish hamda amaliyotga tatbiq etish, mazkur sohaga oid ilmiy-tadqiqot ishlarini qo'llab-quvvatlash va boshqa ishlar yuzasidan **Davlat tilini rivojlantirish departamenti** qisqa muddat ichida bo'lsa ham keng ko'lamli vazifalarni amalga oshirdi. Bu ham o'z navbatida jamiyat madaniy taraqqiyoti, millat ma'naviy kamolotining muhim belgisi sanalgan tilga, nutq madaniyatiga bo'lgan alohida e'tibordan dalolatdir.

"Bolaga aniq fanlarni, zamonaviy kompyuterlarda ishlashni xorijiy davlatlarda yoki bu davlatlarning vakillari yordamida o'rgatish mumkindir, ammo ona yurtga muhabbat, ona zaminini tanish va e'zozlash, uning himoyasi uchun hamisha hozirlik hissini faqat va faqat shu yurtdagina, shu yurt fidoyilari kuchi bilangina shakllantirish

lozimligini isbotlashning keragi yo'q"². Shunday ekan, o'quvchi, talaba, tinglovchi yoki xodimlar bilan ishlash jarayonida bilimga ega bo'lishning o'zi kifoya qilmaydi. Bu o'rinda pedagogning tildan foydalanish mahorati muhim ahamiyat kasb etadi. Kasbidan qat'iy nazar har bir mutaxassis, ayniqsa, ertangi kelajagimiz bo'lgan yoshlar bilan muntazam ishlaydigan ta'lim tizimida faoliyat olib borayotgan har bir xodim ana shu qudratli vosita o'zbek tilining sohalarida namunali darajada qo'llanishini, umuman til madaniyati, nutq madaniyati va notiqlik san'atini mukammal egallashlari lozim.

Mazkur qo'llanmada bahsli o'rinlar bo'lishi tabiiy. Bu borada foydali maslahatlar bildirgan hamkasb va kitobxonlarga oldindan minnatdorchilik bildiramiz, taklif va mulohazalarini keyingi ishlarimizda, albatta, inobatga olamiz.

² Quturug' N.Mahmudov. Ma'rifat manzillari. Toshkent, "Ma'naviyat", 1999, 26- bet

1-MAVZU: O'ZBEK TILINI SOHAGA YO'NALTIRIB O'QITISH FANINING MAQSAD VA VAZIFALARI

REJA:

1. O'zbek tilini sohaga yo'naltirib o'qitish fanining maqsad va vazifasi.
2. Tilning jamiyatda tutgan o'rni.
3. Til va tafakkur.
4. Til va madaniyat munosabati.

Tayanch so'zlar: *til va jamiyat, tilning ijtimoiyligi, sotsiologivistika, til va tafakkur, mantiq, til madaniyati va nutq madaniyati.*

O'zbek tilining sohada qo'llanishi deganda muayyan sohaning tili, leksikasi, terminologiyasi va ularni nutqda qo'llanish holatini tushunishimiz mumkin. Masalan: Yuridik sohaning tili va terminologiyasi, iqtisodiyot sohasining tili va terminologiyasi, Meditsina sohasining tili va terminologiyasi, Pedagogika sohasida tili va terminologiyasi mavjud. Har bir sohaning tili va terminologiyasi o'sha soha vakili tomonidan eng kamida shu sohaning tilini yaxshi biladigan tishunos tomonidan o'rganilishi lozim. Zarurat bo'lganda tishunos mutaxassis fikrini inobatga olgan holatda soha tili va terminologiyasi haqida munosabat bildirilishi o'rini bo'ladi. Shuning uchun Oliy ta'lim muassasalarining barcha ta'lim yo'nalishlarida mutaxassislik tilini yaxshi bilishi, o'zbek tilini shu sohada to'g'ri va namunali darajada qo'llanishini ta'minlash maqsadida mazkur fan o'qitilmoqda. Shundan kelib chiqqan holda, biz ta'lim tizimida faoliyat olib boradigan pedagogning tildan foydalanish madaniyati haqida fikr yuritamiz. Pedagogning til madaniyati deganda og'zaki va yozma nutqni tinglovchi va o'quvchilarga jonli, ifodali va ta'sirli yetkazish malakasini egallashni tushunamiz. Fanning maqsadi tinglovchilarning madaniy nutq ko'nikma va malakalarini takomillashtirish; vazifasi: o'zbek tilining sohada qo'llanishi nazariyasi, tarixi; madaniy nutq, unga qo'yiladigan talablar haqida ma'lumotlar berishi; nutqning asosiy sifatlari (to'g'riligi, aniqligi, tozaligi, mantiqliligi, ta'sirchanligi, maqsadga muvofiqligi) haqida tushuncha berishi; olingan nazariy bilimlar asosida madaniy nutq malakalarini shakllantirishdan iborat. Shuning bilan birga ushbu fanni o'zlashtirish natijasida

- Tilning jamiyatda tutgan o'rni, til va tafakkur, til va madaniyat munosabati, "Davlat tili" tushunchasi, Davlat tili haqidagi hujjatlarining mazmun mohiyati, til va nutq madaniyati, G'arb va Sharq olimlari, adiblari, jamoat arboblarning bu boradagi qarashlari bilan tanishish; madaniy nutqga qo'yiladigan talablarni bilish;

- o'zbek tilining ijtimoiy vazifalarini kengayishi, jamiyatdagi o'zgarishlar va til rivoji, til ijtimoiy vazifalari kengayishining so'z semantik strukturasi ta'sirini inobatga olgan holda madaniy nutq tuzish ko'nikmalariga ega bo'lish;

- o'zbek adabiy tili me'yorlari, o'zbek-lotin alifbosining imlo qoidalar, o'zbek tilida tinish belgilari, nutq uslublari va ularning xususiyatlari haqida ma'lumotga ega bo'lish;

- mutaxassis nutqining kommunikativ sifatlari, kasbiy etika, pedagogik kompetentlik, sohaviy terminlarning yasilishi, sohaga oid taqdimot nutqi, sohada davlat tilida ish yuritish masalalari, o'z fikrini ilmiy asoslab berish hamda amaliy masalalarni hal qilishda mazkur fandan olingan bilimlardan foydalana bilish malakalariga ega bo'lish ko'zda tutilgan.

O'zbek tilining sohada qo'llanishi fanini o'qitishda talaba va tinglovchilarning o'zbek tilshunosligining barcha bo'limlari bilan birga, falsafa, mantiq, psixologiya, pedagogik mahorat kabi fanlardan egallagan bilimlariga asoslanadi. O'z navbatida, bu o'quv fani stilistikani o'rganish uchun zamin hozirlaydi.

O'zbek tilining sohada qo'llanishi fani o'ziga xos amaliy soha sifatida shakllanmoqda. Bu fan tishunoslikning (faqat tishunoslik bilan bog'liq tomonlari haqida so'z yuritilgan Q.M) nazariy fanlardan olingan bilimlarga suyanganda holda to'g'ri, ta'sirli nutq tuzish yo'llarini o'rgatadi. U til, til me'yorlari, nutq, nutqning sifatlari, nutq uslublari, nutqda uchrashi mumkin bo'lgan kamchilik va xatolar, nutq talaffuziga doir muammolar yuzasidan bahs yuritadi.

O'zbek tilining sohada qo'llanishi fani o'z tekshirish obyekti va vazifalariga ega. Uning tekshirish predmeti nutqning isoniy qurilishi, adabiy til me'yorlari va nutqning kommunikativ (aloqa uchun kerakli) sifatlari hamda mimika, gradatsiya, ovoz va nutq texnikasi sanaladi. Til madaniyatining asosiy tekshirish obyekti adabiy til me'yorlari, asosiy vazifasi esa ushbu me'yordagi ikkilanishlarni bartaraf etish bo'lmog'i kerak.

Shuningdek, fanning tekshirish obyekti pedagog nutqidagi gap qurilishi, so'zning qudrati, jozibasi, go'zal ifodasini aniqlashga